

דוד פוגל – שלושה שירי קיץ

בלילות הסתיו
נופל ביערים עלה לא־נראה
ושוכב דומם לארץ'.

(עמ' 113)

כך פותח אחד השירים היפים והידועים ביותר של דוד פוגל. שיר זה מציג בבירור את אופי שירתו, שהיא בעיקרה שירה של אופל, קדרות, לילה, סתיו. שוב ושוב חוזרות בשירים תמונות כגון: "בשעת דמדומים, / על ערפילי סתיו אפורים / יסעו מני, חרש / הנעורים" (עמ' 112); או: "נחפו סתיו לבוא, / פעמיו שמעתי בין טרפי השָדָרָה / בוקר ויפקוד את ביתי" (עמ' 207). פוגל מאמץ לעצמו באורח מתמיד את ההשוואה המקובלת בין חיי האדם לבין תקופות היום או עונות השנה; בשירים השונים מעוצבים חיי האדם כתהליך של מעבר מן הקיץ אל הסתיו, ולעתים קרובות ביותר – מן הבוקר אל הלילה: "עת יצאנו קטנים אל היום, / אולי עליזים עוד היינו. / ואל ערב עזוב כי ניגש -- / נוונו הריק מה נירא" (עמ' 258). וביתר הדגשה: "הומה הכרך, / המוות לא ידע / אך לילה לילה ישחירו קברים רבועים / לגדות רחובות. // במ ימותו איש ואשה / בחשאי" (עמ' 174). ובכל זאת יש בתוך מכלול שיריו של פוגל לא פחות מעשרים, שבהם מופיע הקיץ כגורם עיקרי: השיר מציג נוף קיצי בכפר, אווירת שלווה ורגיעה, ילדות, בית וכד'. האם יש בשירים אלה עדות לכך, שגם בעולמו של פוגל יש נקודות־אור, ולו גם זמניות וחולפות, בתוך האופל, הקדרות והאימה? או אולי אין זו אלא ואריאציה אחת מני רבות של עיצוב עולם מורכב, שביסודו השקפת עולם בסיסית אחת?

לשם כך נבדוק שלושה שירי קיץ מובהקים. האחד – "בערבי קיץ": שיר מוקדם, שנכתב כנראה ב־1918², ונכלל בקובץ "לפני השער האפל" (להלן – שיר א'): השני – "עשנים כחולים": נכתב כנראה ב־1920, ולא נכלל בקובץ (להלן – שיר ב'); השלישי – "השמשות מאפילות בכפר", שפורסם ב־1925⁴ (להלן – שיר ג').

1. כל מראי המקומות מתייחסים ל"דוד פוגל – כל השירים" בעריכת דן גפני, מהדורה שנייה מתוקנת ומורחבת הוצאת אגודת הסופרים העברים / ספרי נפש / הקה"מ, תשל"ב.
2. פורסם לראשונה ב"גבולות" ד' (1919), עמ' 108.
3. פורסם בזמנו ב"העולם" ט' (1921), גל' מ'ו, עמ' 8. מעניין, שפוגל לא קָלל את השיר בספרו "לפני השער האפל", כנראה מתוך כוונה, שהרי הקובץ הופיע רק ב־1923.
4. פורסם ב"איים" א', חוב' ב', עמ' 125.

א

*

לד

בערבי מיץ,
פעמים עולים אדים
תכלכלים
מן הפלגים
וישהו חרדים
בין לחשי ערב.

פעמים טובלה גם רוח
ועולה קלה באפינו
רות בשמים חריפים.

על גדות יערים
אחת, אחת יושבות אז נפרות,
פרועות שער,
ובוכות נעם-דמעות
על לא דבר.

תנוני צעוד אף אנכי
חרש, חרש בעקבות ערבי מיץ
ובמסתרי תרעד גפשי,
רעדים טמירים,
על לא דבר.

ב

*

עשנים תכלים אט יתמרו
מעל גגות קפרי
אל דמי ערבים.

על המערב
תאדים רצועת שני
ונהרה חרש אל הלכב.

שחק יכחיל עמק
ולא ירעד.

נער שזוף ינהג
אנזה צחורה מן האחו
עם אפרוחיה ירשי נוצה.

פעמי ערב מיץ
קרבות חרש אל הכפר.
עלמה זקופה חלה יחפה
תחת דלגי מים כהים
באבק הרחוב הלופף.

מהרה ישובו כחצרות
סביב קצרות מלאות
מעלות הכל.

ג

*

השמשות מאפילות בכפר,
ממרחק האפק
יגיע אלינו
זמר ממשך ונוגה
ומעלה ערבי הילדות.

ערבי השניץ,
שפרחו חורים ופושרים
על פגיננו
והשיבו רוחות קלים
אל הנפש –
ולא ידענו.

חריקת מוט חלוד
של באר
בשתיקה אז רעדה,
דלי עצ נקש
בנפלו
נקישה צמוקיה, שחורה. – –

השמשות מאפילות בכפר.

בולט מאוד הדמיון בין שלושת השירים. בראש וראשונה מסתמן העיצוב הפיזי האופיני לפוגל: יש בשירים ציור של אווירה ושל תחושות ולא של מעשים או אירועים. השימוש הרב בתארים לסוגיהם (הן תארי שם והן תארי פועל), החוזר ונשנה בשירת פוגל, מעניק לערב קיץ את מאפייניו המיוחדים: "אדים / תכלכלים / ... / חרדים / בין לחשי ערב" (שיר א'): "עשנים תכולים אט ייתמרו / ... אל שמי ערבים" (שיר ב'); "ערבי הקיץ / שפרחו חוורים ופושרים..." (שיר ג').

מהראוי לציין, ששלושת השירים מציירים תמונה של ערב קיץ דווקא. והרי הערב מביא עמו, בדרך כלל הרגשת עייפות, מנוחה, סוף, שהם ממאפייני העולם הפוגלי על כל צדדיו. יתר על כן, על פי האנאלוגיה, הטיפוסית לתפיסת-העולם הפוגלית, של חיי האדם העוברים במסלול קבוע מבוקר לערב, מתרמז כאן הקשר בין הערב לבין סופו של הקיץ, על כל המשתמע מכך.

לכאורה מציירים השירים אווירה פאסטוראלית: יש כאן נופים מגוונים – נהר, יערות, אהו, שמי תכלת, נערה נושאת דליי מים. המשורר משתית את הציור על יסודות חושיים שונים, המשתלבים בסניסותיה מעניינת, ואפילו מגרה: "לחשי ערב", "רוח... / רוות בשמים חריפים" (שיר א'); קול צעדיה של העלמה משתלב בריח הנודף מ"קערות מלאות / מלאות הבל" (שיר ב'); "זמר ממושך ונוגה" ומשב "רוחות קלים" (שיר ג') יוצרים אווירת רוגע, ואפילו משהו הקרוב לאושר. ובכל זאת זוהי תמונה סלקטיבית מאוד. הציורוף של צבעים חיוורים ותיאור עצמים בלתי מוחשיים כמו "אדים תכלכלים" (שיר א'), "עשנים תכולים" (שיר ב') ו"ערבי קיץ / ... חוורים ופושרים" (שיר ג') מעניק לכל ההווה המעוצבת בשירים גוון חלומי, אוורירי, אמורפי כלשהו. במובן זה עומדים השירים בניגוד לשירים רבים אחרים, שבהם מופיעים הגורמים בעלי המשמעות הסמלית הברורה והמוכרת בצורה מוחשית וחד-משמעית: "קרן יחידי ואחרון כבר נכון לדרך / הבה נעלה וניסע, / כי לא יחכה" (עמ' 145); או: "דגלים שחורים מפרפרים / ברוח / ככנפי ציפורים אסורות". // דרך ימים ולילות / ... נלך / ... עד הגענו / אל השער האפל, הגדול" (עמ' 138). וכן: "בורנו השחור / פתוח לנצח, / כולנו מפחד נצהלה" (עמ' 142). שירי הקיץ הם, איפוא, מעין זכרון מעומעם, חלום רחוק ובלתי-יריאלי. החזרה אל עולם הכפר הקיץ לא באה אלא כדי לחזק את הפער בין העבר לבין ההווה והעתיד, שמשמעותם ברורה והחלטית.

השיבה אל הילדות מתאפיינת בשירים על-ידי אמצעי נוסף: בשלושתם יש איזכור ברור של מקור מים כלשהו. בשיר א' – בשרי ב' – "דליי מים כהים"; בשיר ג' – באר. אצל פוגל יש קשר אמיץ ומתמיד בין מקורות-מים לצורותיהם לבין עולם הילדות, בתמונות כגון: "גדולים כבריכות ושקופים / היו הימים, / כי היינו ילדים. // הרבה ישבנו על שפתם ונשחק / או לשחות ירדנו / במים הצחים" (עמ' 77); או: "שחו סירות מדי ערב / בנהרי ילדותנו" (עמ' 205); ועוד: "חפצנו כי נקל ונבער ככל הילדים / כי אתם נתרופץ בזהר הקיצים / על גדות האגמים / כי נלמד השחייה כל ימינו / במים הרכים, הפוחזים" (עמ' 161). יתר על כן, גם הצבע הכחול לצורותיו, המופיע בשירי פוגל לעיתים לא נדירות, מתקשר לעולם הילדות: הן בהיותו צבע עיני הילד, והן בצינו את צבע המים. כך חוזרות תמונות כגון: "הנה עולים כל הילדים מן הרחצה / ותשכון בעיניהם תכלת המים הרכים, הפוחזים" (עמ' 160). מכאן גם תפיסת הילדות ככללה כ"ילדות כחולה" (עמ' 225) וציורים מעולם הילדות כמו: "וילד כחול בי ינום, / ויצו ענודה מחרות כוכבים" (עמ' 252). בשירים שלפנינו מופיע הכחול בהדגשה רבה בשיר ב': "עשנים כחולים", "שחק יכחיל עמוק". ואילו בשיר א' מצוי הכחול רק כ"הד", או כ"צל", של "אדים תכלכלים".

מתברר, איפוא, ששלושת השירים מבטאים תחומים מוכרים וידועים בהשקפת העולם של פוגל. אולם בין השירים לבין עצמם מסתמן גם קו התפתחותי, שהוא, ככל הנראה, מקביל למישור הכרונולוגי של כתיבת השירים, ומהווה כעין תשקיף של התעצמות ההיבט הפסימי והקודר דווקא. השינויים בתוך השירים מתחוללים בכמה רבדים. ראשית, יש הבדל בזמני הפועל. בשיר א' מעוצבת התמונה בהווה ("עולים", "טובלה", "עולה", "יושבות", "בוכות" וכד'); זהו הווה מתמשך ("פעמים..."), ומשולבת בו תצפית לעתיד על דרך האיווי: "תנוני צעוד אף אנוכי..." דהיינו: השיר מעצב הווה של נוכחות בתוך התמונה, והדובר אף יוצר אשליה של המשכיות אל העתיד, גם אם אין לה מטרה מוגדרת. רוב הפעלים בשיר ב' מצביעים מבחינה פורמאלית על עתיד, אבל מציאותם של פעלים בהווה (כל הבית השני) מצביעה על כך, שעתיד זה מתפקד כאן במשמעות

5. הרגשת שובע ומלאות, כפי שהיא מופיעה בתמונה זו, נדירה ביותר בשירת פוגל, ועל כן היא מושכת תשומת לב מיוחדת.

של הווה קיים, מתמשך: "אט יתמרו", "תאדים רצועת שני" וכד'. למעשה מעצב שיר זה מציאות קונקרטיה – ככל שהדבר אפשרי בכלל בעולמו של פוגל – בהיקפה המרבי: עולם מלא, חיובי, מספק: "שחק יכחיל עמוק / ולא ירעד", "אבק הרחוב הלוסף", "קערות מלאות / מעלות הבל". יש לזכור, ששני השירים הללו נכתבו בסמיכות זמנים זה לזה (1918–1920), ואילו בשיר ג', שנכתב חמש שנים מאוחר יותר, המצב שונה. כאן חל ניתוק בין ההווה, שבו מצוי הדובר, לבין תמונת העבר, המגיעות אליו "ממרחק". הפעלים כולם בעבר, בניגוד להווה העכשווי, הפותח וחותם את השיר בטון קודר ופסימי: "השמשות מאפילות בכפר".

ואכן, גם אופן הצגת הצבעים בשירים השונים מאפיין את מידת הקירבה, או הריחוק לגבי עולם הקיץ והילדות, ואת מצבו של הדובר בעולמו. שיר א' הוא מעין רקע, שעל פניו מצייר שיר ב' תמונה בצבעים רבים ועזי גוון: כחול, אדום וירוק משמשים יחדיו ליצירת עולם אופטימי, חושני כמעט. ואילו בשיר ג' נעלמים הצבעים ונותר רק השחור: מן השמשות המאפילות, דרך ערבי-קיץ חיוורים, אל השחור. הגורל משמיע קולו: "דלי עץ נקש / בנפלו / נקישה עמומה, שחורה – – –". השחור, כידוע, הוא הצבע הדומיננטי אצל פוגל? זהו צבעו של "לילה שחור" על כל משמעויותיו (עמ' 166), והוא תורר תכופות בתמונות של "דגלים שחורים" (עמ' 138) ו"הספינה השחורה" (עמ' 209), וכד', המבשרים את הקץ. השחור משמש אף לעיצוב תחושות, ומצוי בצירופים מטאפוריים וכמעט סמליים כגון "מנגינה שחורה" (עמ' 171), "יגון שחור" (עמ' 127), "מרחק שחור" (עמ' 113) ועוד.

בשיר ג' בולט ביותר העיצוב הסינסטטי. בשירים הקודמים נשמע קול חרישי בלבד: "לחשי ערב", "צעוד... / חרש חרש..." (שיר א'); "פעמי ערב קיץ / קרבות חרש אל הכפר" (שיר ב'); בשיר ג' קיימת חרישיות זו רק בכרוך הרחוק והבלתי-מושג: "ממרחק האופק / יגיע אלינו / זמר ממושך ונוגה / ומעלה ערבי הילדות". הערב מצטייר, איפוא, כפגישה בין שתי מהויות: מצד אחד – ערבי קיץ, רוחות קלים, ואי-הידיעה של הצפוי. מאידך גיסא – "השמשות המאפילות בכפר", המבשרות רע. מתוך השלווה עולה קול צורמני, ההורס את האשליה: "חריקת מוט חלוד / של באר / בשתיקה אז רעדה, / דלי עץ נקש / בנפלו / נקישה עמומה, / שחורה". קול הנקישה והצבע השחור הם צירוף אופיני בשירי פוגל לתמונות של אימה ומוות: "בלילות / קרבה אל החלון / אצבע ארוכה ורוזה / ודופקה בחשאי" (עמ' 132); וביתר הדגשה: "אצבעות, ידים, רגלים, / פורחות ברחובות, / עמומות תיפולנה / כגזרי עץ מתים / על השלג" (עמ' 129).

מסתבר, כי שירי הקיץ משתלבים בשירי הסתיו, הלילה והשחור כדרך שמשתלבים שירי הילדות כולם בתוך שירי הבגרות, הפיכחון והאימה של פוגל. הקיץ איננו ממלא תפקיד מעין זה שמייעד לו, למשל, ביאליק בשירים מלאי אַקסטאזה, כמו "זוהר" או "עם פתיחת החלון"; אין הוא גם קיץ אידילי מן הסוג שמתאר טשרניחובסקי באידיליות "כחום היום" או "לביבות". הקיץ, כמו עולם הילדות בכללו, מסמן אצל פוגל את עולם האשליה; זוהי תקופת קצרת-ימים, והמשורר המבוגר, המפוכח, יודע, שבצעם קיומם מכשרים הילדות והקיץ את המהלך החד כיווני אל הסוף:

מותנו ינפּו ספּנו גס שחור
 על ראשי ימיהם, שתכלים ינצו וקחמים,
 ולדהר מאבלם יחושו אל לב העלומים –
 והן נקסם לפנים יוליכם אלינו, אלינו לאחור...

(עמ' 239)

6. וראה: ח. רזון, העברית שלנו, עם עובד, ת"א תשס"ז, עמ' 37–38.
 7. ועל כך כבר א. שלונסקי בדבריו על "שירת דגלים שחורים", הדים ב' (תרפ"ג–תרפ"ד).